

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

КАКАУЛІНА Людмила Миколаївна

УДК 342.22 (477)

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОРЯДКУ
ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНИХ СИМВОЛІВ УКРАЇНИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
КЛИМЕНКО ОКСАНА МИХАЙЛІВНА,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
завідувач відділу проблем розвитку національного
законодавства

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ШАТІЛО ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри права факультету економіки і права

кандидат юридичних наук
ШУМАК ІГОР ОЛЕКСІЙОВИЧ,
Національний технічний університет України
„Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського”,
доцент кафедри публічного права

Захист відбудеться «29» січня 2021 року о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України за адресою: 04053, м. Київ, провулок Несторівський, 4.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту законодавства Верховної Ради України за адресою: 04053, м. Київ, провулок Несторівський, 4.

Автореферат розіслано «28» грудня 2020 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

О.М. Биков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Державні символи є невід'ємним атрибутом сучасної держави, елементами її офіційної ідентифікації, вищими відзнаками національного і політичного верховенства та повноти її правосуб'єктності.

Державні символи мають витoki з глибин історії та державотворчої традиції, походять із етнічно-національної, культурної та ментальної самоідентифікації народу, концентровано втілюють центральні ідеї єдності й верховенства нації, символізуючи її суверенітет та повноту державної влади. Офіційна легітимація державних символів на вищому рівні встановлює їх важливе місце в державній системі. Саме тому, державні символи закріплюються переважно в конституційних актах країн, чим визначається їх статус та значення як складової конституційного ладу.

Кожна країна має свої офіційні символи, що засвідчують державність та суверенітет. У сучасному конституційному праві під державними символами розуміють законодавчо закріплені офіційні символи у вигляді зображень і предметів в національній кольоровій гамі, звукові вираження чи тексти в звуковому супроводі, які змістовно в лаконічній формі втілюють ідеї політичного розвитку, символізують державну єдність та національну ідентичність.

Конституцією України питання державних символів врегульовано у Розділі І «Загальні засади». Так, у її 20-й статті державними символами України визначено Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Установлено також загальний опис щодо кожного державного символу, передбачено особливі гарантії законодавчого регулювання їх зовнішнього матеріального вираження (візуалізація, зображення, звукове вираження) та порядку використання. Пунктом 4 частини 2 статті 92 Конституції України визначено, що опис державних символів, порядок їх використання та захисту встановлюються виключно законами України, що приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Обов'язок кожного громадянина шанувати державні символи встановлений частиною 1 статті 65 Конституції України. Тож, інститут державних символів є засадничим в системі конституційного ладу України.

Разом із тим, з часу прийняття Конституції України 1996 року питання законодавчого забезпечення інституту державних символів вирішено лише частково. У 2003 році прийнято Закон «Про Державний Гімн України». Питання ж, пов'язані з Державним Прапором і Державним Гербом України, досі не отримали належного законодавчого регулювання.

У вітчизняній науці конституційного права інститут державних символів України також не отримав достатньої комплексної наукової розробки, що могло б слугувати науковим підґрунтям і для законотворчої роботи у цьому напрямку.

Водночас, події, пов'язані з агресією Російської Федерації на сході України, актуалізували запит українського суспільства на законодавче врегулювання питань державних символів, що є важливим для зміцнення засад формування національної ідентичності українського народу, виховання громадян у дусі поваги й шанування державної символіки, посилення авторитету й іміджу нашої держави у світі.

Наведене засвідчує актуальність наукового дослідження конституційно-правового забезпечення охорони та використання державних символів України як у теоретичному плані, так і в сенсі практичного значення, зокрема як наукового підґрунтя для законотворчих розвідок з цих питань.

Науково-теоретичним та методологічним підґрунттям дисертації стали дослідження конституційно-правової природи державних символів, питань їх змістовного наповнення, проблем нормативного-правового закріплення на державному рівні опису, порядку використання та захисту державних символів. Частково окреслені питання висвітлені у працях вчених-правознавців, серед яких О. Кушніренко, І. Кузнецов, П. Стецюк. Дослідженню також приділили увагу В. Шаповал, В. Сергійчук, М. Шумка, К. Гломозда, Н. Шаптала, В. Карман, В. Шатіло, І. Шумак та інші.

Основу дослідження історичних аспектів розвитку інституту державних символів України склали праці науковців з питань геральдики та векселології, зокрема: А. Гречила, І. Турецького, О. Кохана, Ю. Савчука, П. Гай-Нижника, Ю.Щегельської, А. Плахоніна, М. Касперавічюс, Е. Кассіер, О. Лосєва, Ю. Лотмана, М. Мамардашвілі, В. Похльобкіна, К. Свасьян, Г. Елгеніус, І. Прісакаріу (I.-S. Prisacariu), а також інших вітчизняних та зарубіжних вчених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Плану наукових досліджень Інституту законодавства Верховної Ради України в рамках науково-дослідної теми «Конституціоналізм у державо- та правотворенні України: стан, проблеми та перспективи» (державний реєстраційний № 0111U002227), а також відповідно до Плану роботи відділу проблем розвитку національного законодавства Інституту. Тему затверджено Спеціалізованою вченою радою Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України.

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* полягає у комплексному аналізі розвитку конституційно-правового інституту державних символів України, науковому узагальненні та обґрунтуванні засад конституційно-правового забезпечення порядку використання та охорони державних символів України.

Досягнення означеної мети передбачає розв'язання таких *наукових завдань*:

- визначити поняття та сутність державних символів як невід'ємної константи конституційного ладу;
- дослідити особливості правового забезпечення державних символів на українських землях

- здійснити аналіз історіографії використання державних символів України;

- узагальнити зарубіжний досвід нормативно-правового забезпечення державних символів та практику використання символіки міжнародних організацій

- проаналізувати правові основи використання та захисту державних символів України;

- виявити особливості порядку використання державних символів України владними суб'єктами;

- кваліфікувати коло суб'єктів системи зберігання еталонів державних символів України;

- визначити підходи до встановлення відповідальності за порушення порядку використання та наругу над державними символами України;

- обґрунтувати законотвірчі пропозиції щодо порядку використання та захисту державних символів України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері використання та захисту державних символів України.

Предметом дослідження є конституційно-правове забезпечення використання та захисту державних символів України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, пов'язаних із конституційно-правовим забезпеченням державних символів України: *історичний* – для дослідження процесу становлення і розвитку суспільних відносин у сфері державних символів України, його періодизації (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); *аналізу та синтезу* використовувалися для визначення підходів до розуміння змістовної диференціації та дефінітивного визначення понять «публічний атрибут» та «публічний символ» (підрозділ 1.1). За допомогою *логіко-семантичного* методу поглиблено зміст правового обґрунтування конституційної природи публічних атрибутів і символів сучасної демократичної держави, з'ясовано їх зміст та функції як елементів конституційного ладу, виявлено особливості встановлення державних символів та правового режиму їх охорони (підрозділ 1.1), *історико-правового* – визначено обставини виникнення та розвитку державних символів в Україні (підрозділ 1.3); *порівняльно-правового* – виявлено загальні та специфічні властивості правового регулювання використання державних символів у вітчизняному і зарубіжному законодавстві (підрозділи 3.1, 3.3); *формально-юридичного* – проаналізовано зміст нормативно-правових актів, що регламентують використання державних символів України (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3); *логічного та формально-логічного* – всебічне вивчення змін та тенденцій в системі понять державних символів. Також застосовано інституційний і аксіологічний підходи у їх синтезі, групування тощо.

Нормативно-правовою основою роботи стали положення Конституції України, Закону України „Про Державний Гімн України”, Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів України, а також міжнародних документів, що ратифіковані Україною, законодавство іноземних країн у сфері затвердження та використання державних символів, нормативні акти міжнародних організацій у цій сфері.

Емпірична база дослідження – узагальнення практики застосування чинного законодавства України, історичні матеріали та публікації в наукових та періодичних виданнях, а також статистичні матеріали стосовно кримінальної відповідальності за порушення над державними символами України.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що пропонується робота є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним дисертаційним дослідженням конституційно-правового забезпечення інституту державних символів України. У рамках здійсненого дослідження були одержані такі результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

уперше:

- запропоновано авторський підхід обґрунтування конституційної природи та архітектоніки інституту публічних атрибутів і символів Української держави;

- розкрито сутність конституційно-правового регулювання державних символів України, механізм якого включає: 1) конституційні норми установчого характеру; 2) положення спеціального закону про державний символ, що прийнятий у розвиток конституційних норм; 3) приписи інших нормативно-правових актів, прийнятих з метою забезпечення реалізації законодавчих положень; 4) охоронні норми;

- запропоновано кваліфікаційні критерії щодо класифікації суб'єктів сфери використання державних символів України за змістом їхніх повноважень, а також на основі індивідуального і колективного групування за загальними і специфічними ознаками;

- представлено й обґрунтовано підходи щодо розвитку правового регулювання застосування символіки на українських землях від дохристиянських часів до сьогодення;

- розкрито сутність правового регулювання у сфері використання державних символів України, яке здійснюють органи державної влади;

- обґрунтовано конституційність природи превентивних заходів профілактики деліктних посягань на державні символи України;

- доведено затвердження порядку і підстав використання державних символів України є складовою утвердження конституційного правопорядку в державі;

- надано юридичну кваліфікацію суб'єктів використання державних символів України за змістом і характером їхніх повноважень; запропоновано їх

систему на основі індивідуального і колективного групування за загальними і специфічними ознаками;

удосконалено:

– Наукові підходи до змістовної диференціації та дефінітивного визначення понять «публічний атрибут» та «публічний символ». Під публічними атрибутами Української держави пропонується розуміти виражені у матеріально відчутних формах офіційно встановлені та загально суспільно визнані невід’ємні ознаки держави, що слугують елементами ідентифікації її правосуб’єктності у міждержавних відносинах з акцентуацією на зовнішній державний суверенітет. Публічні символи Української держави – це загальнодоступні полісемантичні і поліфункціональні розпізнавальні знаки чи звукові вираження, закріплені законодавством України, які в короткій формі передають одну або декілька ідей історичного, політичного та національного характеру, символізуючи її суверенітет.

– конституційно-правову аргументацію національної традиції формування нормативно-правових засад використання державних символів України;

– обґрунтування конституційно-правової природи змісту положень Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за порушення над державними символами України;

набули подальшого розвитку:

– підходи стосовно особливостей правового регулювання питань, пов’язаних із захистом та охороною еталонів державних символів України;

– досвіду зарубіжних держав з правового регулювання використання державних символів та їх захисту в контексті вдосконалення національної практики у цій сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені висновки та рекомендації можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – як підстава й основа для подальшого опрацювання дослідження проблем, пов’язаних із порядком використання державних символів у різних сферах життя;

– *правотворчості* – у процесі формування законодавцем національно-державної концепції триєдності державних символів, правової політики регулювання використання та захисту державних символів України;

– *правозастосовчій діяльності* – для поліпшення практичної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадських організацій і політичних партій у сфері використання державних символів України;

– *навчальному та виховному процесі* – у системі службової та професійної підготовки державних службовців, при проведенні занять з навчальних дисциплін «Я пізнаю світ», «Правознавство», «Історія України», «Конституційне право», «Муніципальне право», «Державне управління».

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі

висновки та пропозиції обґрунтовано на основі особистих досліджень автора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дослідження обговорено на засіданнях відділу проблем розвитку національного законодавства Інституту законодавства Верховної Ради України. Низку її положень було виголошено протягом 2015-2017 років на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування та засіданнях робочої групи з питань підготовки законопроектів про державні символи та про нагородну систему України, яка була утворена за Рішенням Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування від 9 грудня 2015 р., протокол № 31.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені 9-ти публікаціях, у тому числі у 4-х наукових фахових виданнях, одна з яких в журналі країни-члена ЄС, а також у інших науково-практичних виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять 9 підрозділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з яких 156 – основний текст, 26 – додатки, 30 – список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; вказано на зв'язок роботи з науковою тематикою; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1. «Еволюція правового інституту щодо встановлення та використання державних символів» складається з трьох підрозділів, висновків до розділу і присвячений висвітленню наукових підходів до обґрунтування правової природи, сутності державних символів як елементів державного устрою, загальних засад щодо встановлення та охорони державних символів - у контексті розвитку правового інституту державних символів.

У **підрозділі 1.1 «Державні символи як невід'ємна константа конституційного ладу»** представлено узагальнення української та зарубіжної наукової думки щодо правового обґрунтування конституційної природи публічних атрибутів і символів сучасної демократичної держави, з'ясовано їх зміст та функції як елементів конституційного ладу, виявлено особливості встановлення державних символів та правового режиму їх охорони.

Державні символи є потужними мислеформами, що містять лаконічно оформлену ємну інформацію про історичні основи національної свідомості та сутності національно-державної ідеї, головних характеристиках політичного та суспільного ладу держави, а також про її історичні звершення, специфіку

національного характеру та культури, слугують розпізнаванню її цивілізаційної місії в світі.

Аргументовано відмінність правового змісту понять «публічний атрибут» та «публічний символ», що в науковій літературі вживаються як схожі за значенням.

Державні символи – це загальнодоступні полісемантичні і поліфункціональні розпізнавальні знаки чи звукові вираження, закріплені Конституцією та законами України, які, символізуючи суверенітет держави, передають одну або декілька ідей історичного, політичного та національного характеру. Герб, прапор і гімн є предметом національної гордості громадян, символічним утіленням патріотизму, а церемонії і правила їх використання – необхідним фундаментом формування злагодності та єдності українського суспільства попри усі етнічні, політичні, соціальні, релігійні та інші ознаки, виконання нацією її цивілізаційної місії.

У підрозділі 1.2 *«Становлення та розвиток правового забезпечення використання державних символів»* досліджено генезу та особливості правового регулювання у сфері застосування публічних атрибутів і символів Української держави. Обґрунтовується, що установлення державних символів України на рівні загальних засад Основного Закону - акту вищої юридичної сили і суспільної легітимації - засвідчує конституційну природу інституту публічних атрибутів і символів Української держави.

До його складових входять підінститути Державного Прапора України, Державного Герба України і Державного Гімну України, кожен з яких є системою логічно і структурно пов'язаних правових норм. Структура підінституту державного символу охоплює: 1) конституційні норми установчого характеру; 2) положення спеціального закону про державний символ, що прийнятий у розвиток конституційних норм; 3) приписи інших нормативно-правових актів, прийнятих з метою забезпечення реалізації законодавчих положень; 4) охоронні норми.

Розкрито сутність конституційно-правового забезпечення використання державних символів України, до складових елементів якого мають входити: конституційні норми про встановлення державних символів; законодавчі норми про затвердження опису, порядку використання та охорони державних символів; кримінальну та адміністративну відповідальність за наругу над державними символами та порушення порядку їх використання.

У цій сфері між не підпорядкованими один одному органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями, громадянами тощо виникають горизонтальні правові відносини, коли одна зі сторін має владні повноваження стосовно іншої - вертикальні відносини.

Визначено, що суб'єктом використання державних символів є держава, вищі посадові особи, а також в цій ролі виступають фізичні та юридичні особи, які є носієм прав та обов'язків і мають здатність їх реалізувати згідно з чинним

законодавством України.

Встановлено, що державна символіка відома ще з часів середньовіччя, а поняття «державні символи» як термін і як наукова категорія з'явилася у нормативних документах лише у ХХ столітті.

Проведено історичний екскурс формування правових засад затвердження та використання державних символів у другій половині минулого століття за часів перебування України в складі СРСР, коли розпочався за народною ініціативою процес відродження державних символів України. У 1990 році синьо-жовті українські національні прапори були підняті спочатку у Львові, а потім на щоглі Київської міської ради.

З ухваленням Верховною Радою 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України розпочався процес набуття Україною незалежності та встановлення і закріплення державної символіки

Після набуття незалежності України вже 18 вересня 1991 року Президія Верховної Ради України постановила, що до прийняття Конституції України в протокольних заходах дозволяється використовувати синьо-жовтий прапор, чим фактично надала йому статусу офіційного прапора країни.

Нині порядок і підстави використання державних символів в Україні, окрім Закону України «Про Державний Гімн України» регулюється окремими підзаконними актами, а саме: постановами Верховної Ради України «Про Державний Прапор України», «Про Державний Герб України», Положенням про офіційні символи глави держави (Указ Президента України від 29 листопада 1999 р. № 1507/99), Положенням про Державний Протокол та Церемоніал України (Указ Президента України від 22 серпня 2002 р. № 746/2002), що актуалізує питання про необхідність законодавчого визначення правового режиму використання державних символів України.

У підрозділі 1.3 «Особливості правових засад регулювання використання державних символів на українських землях» здійснено аналіз правового забезпечення використання державних символів на українських землях з урахуванням адміністративно-територіального устрою українських земель, зокрема, з огляду на поділ території на певні частини з метою побудови державних органів влади та управління на місцях. У періоди втрати державної незалежності і поділу територій між сусідніми державами на українських етнічних землях створювались колоніальні органи управління та поступово поширювався адміністративно-територіальний устрій метрополії.

Досліджено, з уваги на аналіз історичного процесу, досвід українського суспільства та наявний державний лад, етапи розвитку правового регулювання державних символів Української держави. Розглянуто історичні та нормативно-правові передумови виникнення і розвитку регулювання сфери застосування символів в періоди від дохристиянських часів дотепер.

Розділ 2. «Конституційно-правовий вимір державних символів України» складається з трьох підрозділів, висновків до розділу і присвячений аналізу правових основ затвердження, використання та захисту державних

символів України. Державні символи є підтвердженням факту існування держави, її суверенітету та спрямовані на зміцнення авторитету України, зокрема під час проведення урочистих заходів та офіційних церемоній. Держава встановлює порядок використання державних символів та належну систему їх правового захисту, за яких забезпечується повага та гідне ставлення до державних символів.

У підрозділі 2.1 «Конституційно-правові засади Державного Прапора України». Відповідно до припису цієї статті пунктом 4 частини 2 статті 92 Конституції України визначено, що опис державних символів, порядок їх використання та захисту встановлюються виключно законами України, що приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Законодавчої регламентації потребують загальний та спеціальний порядок використання у багатьох сферах життя Державного Прапора України та його зображення. За відсутності спеціального закону українське суспільство, демонструючи повагу до державного прапора, застосовує синьо-жовтий стяг у церемоніях, на морських, повітряних судах, на транспорті, під час різних церемоніальних заходів, у тому числі при похованні загиблих воїнів.

Порядок використання Державного прапора України на кораблях Військово-Морських сил України та на морському вокзалі під час почестей, урочистостей та візитів, адже Україна є морською державою, встановлено наказом Міністра оборони України від 25 листопада 2003 р. № 415 «Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України» як і ритуал підйому (спуску) Державного Прапора України у Збройних Силах України (наказ Міністра Оборони України від 20 серпня 2010 р. № 444).

Захист державних символів України слід розглядати як суверенне право українського народу на власну державність. Таке твердження реалізується в розумінні правової охорони державних символів як встановлення юридичної відповідальності за порушення порядку використання державних символів та наругу над ними. Складовою такого захисту є встановлення суворої заборони на використання державного прапора та його зображення на території гральних закладів, на серветках і скатертинах, на сценічних підмостках тощо.

До конституційних засад Державного Прапора України можна віднести: суверенність держави, конституційний лад, засвідчення національної ідентичності українського народу, верховенство права, рівність усіх перед законом і судом, виховання громадян у дусі поваги й шанування державної символіки, ідентифікацію України в світі.

У підрозділі 2.2 «Конституційно-правове забезпечення Державного Герба України» досліджено, що у лютому 1992 року Верховна Рада України затвердила Малим Державним Гербом України «Золотий Тризуб на синьому тлі». А з 1996 року згідно зі статтею 20 Конституції України знак Княжої

Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України) є головним елементом великого Державного Герба України. Цією статтею також визначено, що майбутній Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького.

Встановлено, що питання про те, чому Золотий Тризуб в нашій Конституції зазначається як «Знак Княжої Держави Володимира Великого», а також про те, які ідеї має містити Державний Герб, чому Україна повинна мати великий і малий Державні Герби України набувають надзвичайної актуальності.

Вже тридцятий рік незалежності Україна використовує у якості єдиного Державного Герба Золотий Тризуб, значення якого утвердилося як відображення оптимістичного світогляду і сили духу української нації, її готовність до кінця боротися за спільні ідеали свободи і добра в усьому світі, спрямованість у майбутнє.

Отже, затверджений конкурсною комісією Кабінету Міністрів України у 2020 році проєкт Великого Державного Герба України не знайшов підтримки в українському суспільстві. Не представлено девіз цього герба, що є елементом його опису, а сам графічний ескіз називають несучасним, громіздким, критикують зображення козака, наявність статевого означення у лева, шкарпетки архистратига Михаїла, наявність самого архистратига Михаїла тощо. Окремо у суспільстві поширюється дискусія щодо необхідності взагалі створювати великий герб, тим більш з поєднанням зображення людини і тварини одночасно. Великий герб зазвичай з'являється тоді, коли в державу входять кілька самобутніх територій зі своїми традиційними символами.

У підрозділі 2.3 „Конституційно-правова регламентація Державного Гімна України” наголошено, що Верховною Радою України був прийнятий Закон України „Про Державний Гімн України” 6 березня 2003 року № 602-IV, яким встановлено, що державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського. Статтею 2 цього Закону встановлено порядок використання Державного Гімну України. Разом з тим, через позицію закону про встановлення тексту гімну тільки з першого куплету та приспіву в суспільстві на 28 році незалежності України триває дискусія щодо повноти тексту Державного Гімну, оскільки відомо, що текст твору П. Чубинського складається з трьох куплетів, стандартів його виконання, а також заміни слів „ще не вмерла України” на „розквітає України”. За останні п'ять років на офіційному інтернет-представництві Президента України зареєстровано 11 електронних петицій та понад чотирьох десятків звернень.

У 2000-ні роки коли готувався законопроект «Про Державний Гімн України» у деяких народних депутатів були великі амбіції прощтовхнути свої тексти. За результатами розгляду всіх пропозицій щодо змін до слів гімну Павла Чубинського, комісією було констатовано, що ніхто не подав кращого варіанту. Тому, у Законі «Про Державний Гімн України» було лише одне виправлення «Ще не вмерла України ні слава, ні воля».

Під час боротьби за незалежність України не було офіційного встановлення гімну. Поезія «Ще не вмерла Україна» була написана у 1863 році та швидко розійшлася в народі, серед інтелігенції, студентів. Особливо широко текст почали вживати в роки становлення влади ЗУНР і УНР поряд з виконанням інших творів, як то «Заповіт» Т. Шевченка та „Вічний революціонер” І. Франка. Разом з тим, ні УНР, ні ЗУНР, ні Українська Держава Скоропадського не фіксували гімну офіційно. Єдине юридичне затвердження, яке зробили у першій половині минулого століття, було у 1939 році, коли сейм проголосив державну самостійність Карпатської України. Вони ухвалили, що гімн «Ще не вмерла Україна» є державним символом Карпатської України.

Розділ 3. «Розвиток правового забезпечення використання державних символів: міжнародний аспект» складається з трьох підрозділів та висновків до розділу, присвячений аналізу практики використання державних символів іноземними державами та міжнародними організаціями.

У підрозділі 3.1 «Міжнародні стандарти використання державних символів» проведено аналіз міжнародних стандартів щодо затвердження державних символів, за результатами якого слід зробити висновок, що на міжнародному рівні врегульовано тільки порядок використання державних символів на територіях, фасадах і всередині приміщень дипломатичних представництв і консульських установ, а також на засобах пересування представників іноземних держав. Такі правила знайшли своє послідовне закріплення у міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Зокрема, йдеться про статтю 20 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 року та статтю 29 Віденської конвенції про консульські зносини 24 квітня 1963 року.

У підрозділі 3.2 «Практика використання символіки міжнародними організаціями» зазначено, що символами Європейського Союзу є Прапор – стяг блакитного кольору, на якому зображено замкнене коло з 12-ти золотих зірок; Гімн – музичний фрагмент «Ода радості» авторства Л.-В. Бетховена. Офіційної редакції слів немає через велику кількість мов держав-членів. Девізом є «Єдність в різноманітності». До символів Європейського Союзу також відносять валюту «євро» та День Європи, який відзначається щорічно 9 травня, як символ самобутності та процесу конструювання європейської ідентичності. Символи Європейського Союзу виконують об'єднуючу функцію, засвідчуючи ідентичність, демонструють політичне значення громадянства Європейського Союзу на фоні національних символів будь-якої держави. Символи Європейського Союзу є спільними й для Ради Європи, за пропозицією якої вони були схвалені. Вони допомагають зробити Європейський Союз більш легітимним в очах його громадян, створюючи емоційні образи та обряди.

Кожна міжнародна організація затверджує свою символіку. Як правило, герб, прапор та емблему. Встановлюються правила використання символіки. Наприклад, символіку Організації Об'єднаних Націй, що символізує

забезпечення та підтримання міжнародного миру, офіційно можна використовувати лише з дозволу Генерального Секретаря ООН.

У *підрозділі 3.3 «Закордонний досвід використання державних символів»* міститься аналіз досвіду іноземних країн із затвердження та використання державної символіки.

Вибір символіки у кожного державного утворення – індивідуальний. Сьогодні всі незалежні держави ідентифікуються завдяки державному прапорю, державному гербу та державному гімну. Інколи затверджується ще й девіз та державна печатка. іноді державним гербом затверджувалися герби давніх форм державності, часом за основу брали геральдичні традиції політично більш активного регіону, де процеси національного самоусвідомлення й державотворення або національно-визвольний рух були найпотужніші, а також обирали й затверджували цілком нові символи.

Іноземний досвід правового регулювання свідчить про те, що не всі держави у світі використовують герб як державний символ, деколи таку функцію виконують зображення державних печаток або негеральдичних емблем. Це залежить передусім від історичних, культурних чи релігійних традицій. Не герби, а саме емблеми як декларування республіканізму є символами Франції та Італії – країн із тривалими історичними традиціями.

В гербах деяких постсоціалістичних країн, наприклад, у Польщі, Росії та Румунії корони увінчують голови орлів у щиті як гербові фігури, натомість вони не відіграють ролі корон гідності. У символах Грузії, Сербії і Болгарії, а також у сучасних державних гербах Угорщини та Чорногорії повернули корони зі старих гербів, коли ці країни були монархіями.

В міжнародній практиці склалася особлива система правил використання державного прапора, так званий «етикет прапора». Хоча правила ці не закріплені спеціальними міжнародними договорами, їх дотримуються як звичаєвих норм. Окремі норми містяться в положеннях Віденської конвенції про дипломатичні зносини, Віденської конвенції про консульські зносини, інших консульських конвенцій і нормах міжнародного права, правил дипломатичного протоколу та звичаїв держави перебування. В одних країнах ці питання відображені у внутрішньому законодавстві, в інших – регулюються винятково звичаями.

Окремі особливості мають правила щодо випадків, коли поряд з державним прапором однієї країни встановлюються прапори іноземних держав. Кожен прапор при цьому встановлюється на окремому флагштоці. Всі прапори повинні бути однакові за розміром та знаходитись на флагштоках однієї висоти. Відповідно до міжнародної практики забороняється в мирний час встановлювати прапор однієї суверенної держави вище за прапор іншої держави. Розміщення прапорів може здійснюватися за двома принципами. В ряді країн власний державний прапор завжди займає почесне місце, в інших – почесне місце віддається прапорю гостя, якщо державні прапори піднімаються з

приводу візиту глави іноземної держави. Почесним є місце справа від усіх інших прапорів, тобто зліва, якщо стояти обличчям до прапорів. Якщо виникає необхідність встановити державні прапори декількох країн, то вони розміщуються, як правило, в лінію в алфавітному порядку відповідно до назви країни на узгодженій мові (наприклад, робочій мові зустрічі). Прапори декількох держав можуть розташовуватись також у формі півкола, при цьому почесне місце знаходиться в центрі. Якщо два прапори встановлюються хрест-навхрест, то древко прапора, що займає почесне місце, має бути перед древком іншого прапора.

В міжнародній практиці склався також особливий порядок поведження під час церемонії підняття та спуску державного прапора. Всі присутні повинні стояти струнко обличчям до прапора (в ряді країн – поклавши праву руку на серце). Військовослужбовці при цьому віддають честь; чоловіки знімають головні убори. Аналогічним є порядок поведження під час виконання державного гімну, при чому всі присутні повинні стояти обличчям в напрямку звучання гімну. Державний гімн іноземної держави з приводу візиту її представника виконується за традицією перед гімном держави-господаря.

Як правило, гідність прапора захищається як в самій країні, так і за її межами, зневага до прапора розглядається як посягання на честь нації та держави. Саме тому на законодавчому рівні встановлюються санкції за порушення встановленого порядку поведження з прапором.

У деяких країнах перевернутий прапор — це узаконений сигнал лиха або вказівка на стан війни.

Державний прапор, незалежно від того, де він встановлюється, символізує державу, а тому завжди повинен бути в належному стані, і негайно замінюватися в разі пошкодження, забруднення тощо.

В багатьох країнах крім державного прапора використовуються персональні прапори і штандарти. Такі прапори мають, наприклад, Президент і Віце-президент США, монарх і члени королівської сім'ї у країнах з монархічною формою правління, інколи глави урядів, парламентів, міністерств, державних департаментів. Вони встановлюються в робочих кабінетах цих осіб, над резиденціями та над будинками, де проходять офіційні заходи за їх участю, причому, якщо на цих заходах присутні декілька осіб, що мають персональний прапор, над будинком встановлюється лише той, що належить найбільш високопоставленій особі. Під час перебування глави держави за кордоном його штандарт піднімається разом з державним прапором на будинку дипломатичної місії країни. Штандарти посадових осіб, що очолюють міністерства, відомства, встановлюються, як правило, лише в їх робочих кабінетах.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного комплексного дослідження розвитку конституційно-правового інституту державних символів України, засад

конституційно-правового забезпечення порядку використання та захисту державних символів України, міжнародного досвіду у цій сфері, відповідно до поставлених завдань сформульовано такі висновки:

1. Конституційно-правове забезпечення використання та захисту державних символів України – сукупність правових засобів і способів, які застосовуються органами державної влади для регулювального впливу норм права на суспільні відносини у сфері державної символіки, оскільки серед багатьох функцій і завдань, які виконують у суспільстві та державі її офіційні символи, важливу роль відіграє їх задіяння у промоції нашої держави в світі з метою формування позитивного сприйняття та поважного ставлення до України, а також у протидії інформаційній агресії.

Державні символи закріплюються переважно в конституційних актах країн, чим визначається їх статус та значення як складової конституційного ладу, інколи конституційними законами, ухваленими переважною більшістю голосів від загального складу законодавчого органу.

2. Державними символами у практиці зарубіжних країн обов'язково є державний прапор, державний герб, державний гімн, інколи затверджується девіз, державні печатки, штандарти та негеральдичні емблеми. на законодавчому рівні детально регламентується порядок використання державних символів та поведження з ними у різноманітних ситуаціях, встановлюється відповідальність за порушення цих вимог, а також за наругу над державними символами. Гідне поведження з державними символами, особливо це стосується державного прапора, є запорукою утвердження і збереження їх авторитету, підвищення рівня національної свідомості. Гідність державного прапора захищається у самій країні та за її межами, а зневага до державного прапора розцінюється як посягання на честь народу та держави.

3. На міжнародному рівні врегульовано тільки порядок використання державних символів на територіях, фасадах і всередині приміщень дипломатичних представництв і консульських установ, а також на засобах пересування представників іноземних держав. Такі правила знайшли своє послідовне закріплення у міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Зокрема, йдеться про статтю 20 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 року та статтю 29 Віденської конвенції про консульські зносини 24 квітня 1963 року.

4. Законодавче закріплення порядку використання та захисту Державних символів України потребує концептуально визначеного підходу, оскільки за своєю публічною природою має зміцнювати конституційні цінності та відповідати засадничим морально-патріотичним суспільним ідеалам. Зміст правового регулювання у цій сфері полягає у впорядкуванні та закріпленні наявних суспільних відносин, а також у сприянні державними органами розвитку нових суспільних відносин в Україні. Однак, можна констатувати, що в Україні на сьогодні відсутня національно-державна концепція триєдності

державних символів – Прапор, Герб, Гімн. Є потреба у врегулюванні повноважень спеціального органу держави, який би опікувався проблемами державної символіки, дослідженнями історії виникнення головних символів нації держави, їх розробки, загальнонаціонального обговорення, встановлення та закріплення, а також виконував функції контролю за використанням та охороною державних символів.

5. Потребується належне законодавче врегулювання опису, порядку використання та захисту Державного Прапора України та Державного Герба України, зокрема, унормування питань щодо співвідношення ширини полотнища прапора до його довжини, а також співвідношення довжини древка відносно полотнища; співвідношення елементів герба, кольорове та схематичне зображення герба, опис усіх його елементів.

6. На сучасному етапі розвитку нашої держави найактуальнішим завданням є комплексне відродження національної самосвідомості українського суспільства, тому підвищена увага вимагається до розвитку та становлення різноманітних аспектів ментальної сфери, де одним з будівних матеріалів виступає поняття державного символу.

7. У порядку використання державних символів необхідно максимально вичерпно регламентувати випадки офіційного використання зображення Державного Прапора України, у тому числі, щодо:

- використання їх зображення в якості елемента бойових прапорів військових частин, символіки районів, областей, АРК тощо;

- переліку приміщень, в яких має бути постійно встановлений Державний Прапор України (службових кабінетів посадових осіб, залів засідань державних колегіальних органів, судів загальної юрисдикції, колегіальних державних органів, президій Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, вчених рад державних навчальних закладів, наукових установ) тощо;

- використання (встановлення, вносу) Державного Прапора України одночасно із бойовими прапорами військових частин, вимогами щодо підняття Державного Прапора України в місцях постійної дислокації військових формувань або окремих підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань;

- порядку офіційного використання Державного Прапора України під час траурних церемоній, що передбачають ушанування військових або інших офіційних почесей померлому (загиблому) громадянину України.

- в ставках командирів військових з'єднань, частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, керівників державних органів, а також державних підприємств, установ, організацій та навчальних закладів;

- на українській антарктичній станції та на морських та повітряних суднах;

- встановлення Державного Прапора України на транспортних засобах вищих посадових осіб в Україні з регламентацією порядку його встановлення та елемента авто для встановлення.

- застосування як основи або елемента всіх державних нагород та нагрудних знаків, на бланках документів, почесних грамотах, дипломах тощо.

8. Законодавчої регламентації потребують загальні правила щодо можливості неофіційного використання зображення Державного Прапора України у багатьох сферах життя, у тому числі, щодо:

- встановлення Державного Прапора України на житлових будинках, на приватних автомобілях;

- при оформленні друкованих видань (наприклад, підручників і навчальних посібників, збірок нормативно-правових актів України, подарункових видань з історії і культури України), оптичних носіїв інформації (мультимедійних та музичних компакт-дисків), сувенірної та спортивної продукції (у тому числі, одягу) тощо.

9. Законодавчо слід затвердити повноваження Кабінету Міністрів України встановлювати технічні вимоги до виготовлення Державного Прапора України та відтворення його кольорів згідно з національним стандартом України.

10. Видається за необхідне законодавчо затвердити єдине офіційне тлумачення ідей, закладених в державних символах України, насамперед, тлумачення Тризуба – як геральдичного знака, що виражає високі ідеологічні, політичні, соціальні та інші орієнтири держави, уособлює державний суверенітет України, відданість верховенству права та звитягу українського народу в захисті територіальної цілісності України – «Суверенна Держава. Верховенство права. Захист України».

Підтримуючи думку видатних вітчизняних вчених, встановлено, що у сучасних умовах, урахувавши наявні традиції використання Тризуба у якості Державного Герба України, оптимальним є провести широку суспільну дискусію щодо внесення змін до Конституції України, якими буде затверджено лише один державний герб «Золотий Тризуб на синьому тлі», який функціонує з 1992 року та позиціонує Україну у світі, знявши з нього ярлик «малий».

11. Законодавчого врегулювання потребують кваліфікуючі критерії розмежування використання великого та малого Державних Гербів України, приписи щодо поводження з еталонними примірниками державних символів.

12. Захист державних символів України слід розглядати як суверенне праве українського народу на власну державність. Під охороною державних символів слід розуміти систему державних і громадських заходів спрямованих на забезпечення виконання і дотримання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок використання державних символів у всіх сферах суспільного життя. У вузькому значенні під правовою охороною державних символів слід розуміти встановлення юридичної відповідальності за порушення порядку використання державних символів.

Складовою такого захисту є встановлення суворої заборони на використання державних символів та зображень прапора та герба на території гральних закладів, на серветках і скатертинах, на сценічних підмостках тощо.

13. Відзначено, що основними етапами становлення та розвитку правового регулювання публічних державних символів України, з уваги на аналіз історичного процесу, досвід українського суспільства та наявний державний лад, є: I період – від дохристиянських часів до 1917 року, який охоплює: Давньоруський період (IX–XIV століття) та формування Давньоруської держави Київська Русь (VIII–IX століття), Литовсько-польську добу (XIV–XVII століття), Українську національно-визвольну війну, Козацько-гетьманську державу (середина XVII – кін. XVII століття), перебування України у складі Російської та Австрійської імперій (1802–1917 роки); II період – від 1917 року до 1991 року, який охоплює: Українську національно-демократичну революцію (грудень 1917–1920 рік), Україну в міжвоєнний період (1921–1939 роки), в роки Другої світової війни (1939–1945 роки), повоєнний період (1945–1991 роки); III період – від 1991 року досі - незалежна держава Україна.

14. Охарактеризовано суб'єктів та їхні повноваження у сфері використання державних символів України як систему на основі індивідуального і колективного групування за загальними і специфічними ознаками, які вказують на їх повноваження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Людмила Какауліна Конституційно-правові аспекти інституту державних символів - Научно-практическое правовое издание „National law journal: theory and practice”. № 4 (20)/2016. С. 48-52.

2. Клименко О.М., Какауліна Л.М. Правова освіта як індикатор освітніх реформ в Україні. – Науково-практичний журнал „Цивілістична процесуальна думка”. - № 2/2019. С. 66-71.

3. Клименко О. М., Какауліна Л. М. Проблеми правового забезпечення права власності в умовах тимчасової окупації частини території України. – Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - №2/2020. С. 15-27.

4. Какауліна Л.М. Конституційні засади державних символів та їх роль у створенні національної ідентичності. – Visegrad Journal on Human Rihts. № 5/2020. С. 129-135.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Какауліна Л.М. Деякі проблемні питання конституційно-правового забезпечення порядку використання Державного Герба України / Конституційна реформа в Україні: новий етап та сучасні виклики. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. – 286 с. – С. 241-246.

6. Какауліна Л.М. Стан законопроектної роботи з питань нагородної справи / Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України восьмого скликання) / Заг. ред. В.О. Зайчука. – Том 9. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – 600 с. – С. 180- 234.

7. Какауліна Л.М. Розвиток інституту державних символів у контексті формування національних традицій конституціоналізму / 20-річчя Конституції України: національна традиція та європейські стандарти конституціоналізму. – К. : Інституту законодавства Верховної Ради України, 2016. – 320 с. – С. 256-269.

8. Какауліна Л.М. Конституційно-правові та морально-світоглядні аспекти інституту державних символів України / Конституція України: основа консолідації суспільства і держави: матеріали наукового круглого столу (м. Київ, 26 червня 2017 р.). – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – 364 с. – С. 357-363.

9. Какауліна Л.М. Актуальні питання законодавчого врегулювання порядку використання та захисту державних символів України. Проблеми законодавчого забезпечення пріоритетних сфер суспільних відносин (на основі аналізу законопроектів, включених до порядку денного дев'ятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання) / Інститут законодавства Верховної Ради України; заг. ред. В. О. Зайчука. Том 15. К. : «Видавництво Людмила», 2019. 636 с. – С. 285-332.

АНОТАЦІЯ

Какауліна Л.М. Конституційно-правове забезпечення порядку використання та захисту державних символів України. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.00 «Конституційне право, муніципальне право». – Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячено науковому дослідженню та висвітленню теоретичних і практичних засад конституційно-правового регулювання порядку використання та захисту державних символів України.

Проаналізовано досвід іноземних країн із правого забезпечення та використання державної символіки, а також практику використання символіки міжнародних організацій, наголошено на тому, що засвоєння цього досвіду

сприятиме подальшому розвитку вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері.

Визначено особливості порядку використання та захисту державних символів України, зроблено висновок про потребу вдосконалення конституційно-правового регулювання порядку використання та захисту державних символів України, представлено відповідні пропозиції для формування законотворчого підґрунтя в досліджуваній сфері.

Ключові слова: державні символи, Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України, еталон державного символу

АННОТАЦИЯ

Какаулина Л.Н. Конституционно-правовое обеспечение порядка применения и защиты государственных символов Украины.
– Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право».
– Институт законодательства Верховной Рады Украины. – Киев. – 2021.

Диссертационное исследование посвящено научному исследованию и освещению теоретических и практических основ конституционно-правового регулирования порядка использования и защиты государственных символов Украины.

Проанализован опыт правового обеспечения и использования государственной символики зарубежных стран, а также практику использования символики международных организаций, отмечено, что использование этого опыта будет способствовать дальнейшему развитию отечественного законодательства в исследуемой сфере.

Определены особенности порядка использования и защиты государственных символов Украины, сделан вывод о необходимости усовершенствования конституционно-правового регулирования порядка использования и защиты государственных символов Украины, представлены соответствующие предложения для формирования законодательного обоснования для этого.

Ключевые слова: государственные символы, Государственный Флаг Украины, Государственный Герб Украины, Государственный Гимн Украины, эталон государственного символа.

ANNOTATION

Kakaulina L.M. Constitutional and legal provision of application procedure and protection of state symbols of Ukraine. - Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of legal sciences in speciality

12.00.02 "Constitutional law, municipal law". - Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. - Kyiv. - 2021.

The present thesis paper is devoted to scientific research and coverage of the theoretical and practical foundations of the constitutional and legal regulations of use and protection of state symbols Ukraine.

The experience of foreign countries in the area of legal support and use of state symbols, as well as practice of use of symbols of international organizations, is analyzed and it is noted that the use of this experience will contribute to further development national legislation in the field of study.

The features of the procedure for use and protection of state symbols of Ukraine are defined and it was concluded that there is a need to improve constitutional and legal regulation of procedure of use and protection of state symbols of Ukraine, the relevant proposals for the formation of a legislative basis is presented.

State symbols in the practice of foreign countries are necessarily the state flag, national emblem, national anthem, sometimes approved motto, state seals, standards and non-heraldic emblems. the legislative level regulates in detail the procedure for the use of state symbols and their handling in various situations, establishes liability for violation of these requirements, as well as for abuse of state symbols. Decent treatment of state symbols, especially the state flag, is a guarantee of the establishment and preservation of their authority, raising the level of national consciousness. The dignity of the state flag is protected in the country and abroad, and contempt for the state flag is seen as an encroachment on the honor of the people and the state

Legislative consolidation of the order of use and protection of the State Symbols of Ukraine requires a conceptually defined approach, as by its public nature it should strengthen constitutional values and correspond to fundamental moral and patriotic social ideals. The content of legal regulation in this area is to streamline and consolidate existing social relations, as well as to assist public authorities in the development of new social relations in Ukraine. However, it can be stated that in Ukraine today there is no national-state concept of the trinity of state symbols - Flag, Emblem, Anthem. There is a need to regulate the powers of a special body of the state, which would take care of the problems of state symbols, research the history of the main symbols of the nation, their development, nationwide discussion, establishment and consolidation, and control the use and protection of state symbols.

Constitutional and legal support for the use and protection of state symbols of Ukraine - a set of legal means and methods used by public authorities to regulate the rule of law on public relations in the field of state symbols, as among the many functions and tasks performed in society and state its official symbols, an important role is played by their involvement in the promotion of our country in the world in order to form a positive perception and respect for Ukraine, as well as in combating information aggression.

Key words: state symbols, State Flag of Ukraine, State Emblem of Ukraine, State Anthem of Ukraine, standard of state symbol.